

Ольга ЩЕЛКУНОВА, д-р філософії, асист.

ORCID ID: 0000-0002-0030-3592

e-mail: olhashchelkunova@knu.ua

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ЛІРИКИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК РЕСУРС ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КУЛЬТУРИ

Вступ. У сучасному українському гуманітарному дискурсі особливої актуальності набуває осмислення класичної літературної спадщини крізь призму соціокультурних викликів XXI століття. Зокрема, йдеться про питання місця і ролі художніх текстів у формуванні інклюзивного простору. У цьому контексті творчість Тараса Шевченка може слугувати якісним ресурсом для осмислення питань гідності, рівності, справедливості, прийняття "інших" верств суспільства. Традиційно інтерпретація творчості Кобзаря фокусується на темі національно-визвольної боротьби. Водночас образи і голоси маргіналізованих груп та розкриті у поезіях проблеми соціального виключення відкривають можливості прочитання текстів Тараса Шевченка як простору формування морально-етичних орієнтирів.

Методи. Методологічну основу дослідження формує сукупність літературних і міждисциплінарних методів, зокрема філологічного, культурно-історичного та психологічного. Для розширення інтерпретаційних можливостей у дослідженні також застосовується інтердисциплінарний підхід, який поєднує літературознавчий аналіз із соціологічними та культурними теоріями інклюзії.

Результати. У результаті дослідження встановлено, що поезія Тараса Шевченка має потенціал для осмислення питання інклюзивності у сучасному суспільстві. У текстах автора простежується увага до соціально вразливих груп, що дає підстави аналізувати лірику Тараса Шевченка як форму художньої репрезентації соціального виключення. Аналіз творів дозволяє говорити про сформовану морально-етичну позицію Тараса Шевченка, спрямовану на осудження будь-якого прояву дискримінації. Крім того, у творчості Тараса Шевченка виявлено прагнення до подолання

соціальних бар'єрів через апеляцію до універсальних гуманістичних категорій. Фактично, творча спадщина Тараса Шевченка інтерпретується як один із інструментів формування інклюзивного середовища, що базується на принципах взаємоповаги, солідарності та соціальної відповідальності.

Висновки. У статті доведено, що творчість Тараса Шевченка виходить за межі історико-літературного контексту XIX століття та залишається актуальною для сучасної соціогуманітаристики. Його поезія репрезентує моделі соціального виключення та маргіналізації, що дозволяє інтерпретувати її як інструмент осмислення проблем соціальної нерівності в інклюзивній перспективі. Образи соціально вразливих героїв виконують функцію етичних маркерів, які сприяють формуванню цінностей гідності, рівності, емпатії, солідарності тощо. Відтак шевченківська спадщина постає як важливий культурний ресурс для розвитку інклюзивного мислення та виховання громадянської свідомості в умовах сучасного суспільства.

Ключові слова: українська література, Тарас Шевченко, поезія, інклюзія, інклюзивна література, культурна інклюзія.

Вступ

Культурно-історичні умови першої половини–середини XIX століття сформували реальність, у якій поєднувалися процеси соціально-економічних трансформацій та імперської централізації. Кріпосне право (1783–1861 рр.), закріплене указом Катерини II, стало ключовою формою нерівності й обмежило доступ значної частини населення до економічних, освітніх і культурних ресурсів. Фактично, ведемо мову про соціальне "виключення" і утвердження ієрархізованості суспільства XIX ст. Водночас культурний простір українських земель цього періоду переживав "кристалізацію" (Грицак, 1996, с. 21) своєї національної належності. "Енеїда" Івана Котляревського та поширення романтизму, в якому прославлявся народ, його пісенна культура, традиції тощо сприяли розумінню народної культури як такої, що "має свою самостійну вартість і по-своєму спричиняється до духовного багатства світу" (Грицак, 1996, с. 21). Залучення світових здобутків до української традиції тлумачиться як "культурна гібридність" (Плохій, 2016, с. 453). Поєднання процесів соціокультурного пригнічення,

імперської уніфікації і водночас культурного пробудження дає підстави говорити про особливий тип мислення, що передбачає прагнення до визнання цінності людини незалежно від її соціального статусу чи обставин і умов, у яких вона існує. Література загалом і поезія Тараса Шевченка зокрема стає репрезентантом суперечностей соціального тла і пропонує моделі їх подолання через утвердження гуманістичних ідеалів співчуття, розуміння, толерування моральної рівності. Наукова новизна дослідження полягає у концептуальному переосмисленні лірики Тараса Шевченка крізь призму соціальної інклюзії як одного з ключових напрямів гуманітарного знання в умовах глобальних соціокультурних трансформацій ХХІ століття. Запропонований підхід відповідає стратегічним пріоритетам сталого розвитку України до 2030 року (Стратегія сталого розвитку України до 2030 року, 2019), зокрема у сфері формування безбар'єрного та інклюзивного суспільства. У дослідженні змінюється інтерпретаційна оптика, а саме – поетична творчість Тараса Шевченка аналізується як простір актуалізації проблем соціального виключення та маргіналізації.

У сучасних соціогуманітарних дослідженнях поняття соціального виключення розглядається як відносно новий аналітичний інструмент, ефективність якого ще перебуває у процесі теоретичного осмислення та перевірки в різних дослідницьких контекстах: "It is my assertion that social exclusion, as a newer concept to describe new and modified forms of social problems/misery, still has to prove its value" (Kronborg Bak, 2018). Це відкриває можливість його продуктивного застосування в літературознавчих студіях, зокрема для інтерпретації художніх текстів крізь призму соціальної вразливості та маргіналізації. У статті також здійснено системний аналіз образів соціально вразливих груп як носіїв етичних смислів, що формують підґрунтя для осмислення принципів рівності та гідності.

Методи

Методологічна основа статті зумовлена інтердисциплінарним підходом і передбачає використання літературних і міжлітературних методів. Провідний у дослідженні – філологічний метод, за допомогою якого забезпечується аналіз поетичних творів Тараса Шевченка в контексті образного дослідження соціально вразливих груп.

З метою залучення соціокультурних обставин першої половини—середини XIX століття (враховується вплив кріпосницької системи, імперської структури та процесів національного відродження на формування тематичних і смислових акцентів у творчості митця) звертаємося також до культурно-історичного методу.

Психологічний метод використовується для аналізу емоційного стану, внутрішніх і зовнішніх (де)мотивацій та поведінкових реакцій ліричних героїв в обставинах соціального виключення. Цей метод також дозволяє виявити індивідуальний вимір сприйняття і переживання соціальної нерівності та маргіналізації, а відтак є особливо важливим у контексті дослідження інклюзії.

Результати

У поезії Тараса Шевченка інклюзивний вимір епізодично реалізується через зображені у ліриці людські долі соціально вразливих груп. Йдеться насамперед про жінок-покриток, сиріт, людей з обмеженими можливостями, тобто тих героїв, які опиняються поза межами соціально схвалених норм. Водночас на тлі опису життя окремих "виключених" героїв Тарас Шевченко відтворює колективні реакції суспільства, що репрезентують механізми соціального виключення маргіналізованих особистостей.

Так, у поемі "Катерина" "ексклюзія" оприявнена через зображення жінки, досвід якої призводить до морального тиску і суспільного осуду. Рядки

А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують...

(Шевченко, 1960, с. 10)

демонструють, як громада плітками та насмішками реалізує дискримінаційні практики, що унеможливають повернення Катерини до попереднього соціального життя. Родинний конфлікт демонструє позбавлення соціальної опори і остаточне відчуження героїні:

Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати...
До нас не вертайся!

(Шевченко, 1960, с. 12).

Фактично, ми спостерігаємо руйнування сім'ї та знищення базового рівня соціальної інтеграції людини. Тарас Шевченко по-філософськи узагальнює ситуацію:

Отаке-то на сім світі
Роблять людям люде!

(Шевченко, 1960, с. 13).

У такій художній логіці соціальне виключення постає не як випадковий епізод, а як структурний механізм порушення базових людських зв'язків, насамперед родинних. Василь Пахаренко зазначає, що у Шевченковій етиці "добро – це щаслива родина, зло – це руйнування родини або неспроможність її створити" (Пахаренко, 2014, с. 453). Тож зображена у поемі ситуація соціального виключення постає як глибинне порушення архетипної моделі родинності як форми первинної соціальної та екзистенційної інтеграції. Доцільно стверджувати, що руйнування родини у Шевченка можна трактувати як руйнування базового рівня інклюзії, на якому вибудовується подальша соціальна взаємодія.

Особливу увагу у поемі привертає образ сироти:

Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі самотнім...
Сиротині сонце світить
(Світить, та не гріє)...

(Шевченко, 1960, с. 13).

Концепт сирітства у "Катерині" постає як крайня форма маргіналізації, порушує питання екзистенційної ізоляції і показує, що фізична присутність у світі не гарантує соціального включення у нього. Формально світ залишається відкритим, але фактично він – недоступний для тих, хто з будь-якої причини не відповідає його нормам. Водночас Тарас Шевченко чітко вказує на парадокс суспільної моралі:

Не питаєте, чорнобриві,
Бо люде не знають;
Кого Бог кара на світі,
То й вони карають...

(Шевченко, 1960, с. 15).

Ідеться про те, що суспільство, апелюючи до вищої справедливості, привласнює собі право на додаткове покарання людини, яка належить до соціальної вразливої категорії та вже відчуває страждання. "Кара Божа" стає виправданням суспільної жорстокості, що трансформує співчуття і підтримку в осудження й таким чином призводить до соціальної стигматизації особистості.

Важливо наголосити, що Тарас Шевченко не ототожнює позицію суспільства зі своїми поглядами. У зверненні

Не плач, Катерино,
Не показуй людям сльози,
Терпи до загину!
А щоб личко не марніло
З чорними бровами,
До схід сонця в темнім лісі
Умийся сльозами.
Умиєшся – не побачать,
То й не засміються;
А серденько одпочине,
Поки сльози ллються

(Шевченко, 1960, с. 15)

він, навпаки, демонструє емпатію і намагається підтримати героїню. Це свідчить про альтернативний, інклюзивний, погляд поета, який прагне повернути вразливу героїню у простір співчуття і морального визнання.

Загалом образ сироти у творчості Тараса Шевченка є наскрізним і виконує важливу соціально-філософську функцію. Через сирітство поет осмислює тему маргіналізації, самотності та "виключення" людини з суспільства. Наприклад, у поезії "На Великдень на соломі..." Тарас Шевченко описує ситуацію дитячої гри, яка, на перший погляд, має ідилічний, святковий характер ("На Великдень на соломі..." (Шевченко, 1960, с. 333), "грались собі крашанками" (Шевченко, 1960, с. 333)). Однак у процесі розгортання дій розкривається соціальна ієрархія, що структурує взаємини між дітьми. Хваління обновами

Тому к святкам
З лиштвою пошили
Сорочечку.
А тій стьожку,
Тій стрічку купили.
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові,
Кому свитку

(Шевченко, 1960, с. 333)

виступає індикатором належності до повноцінного родинного і соціального простору, а проговорювання обнов ("Мені мати купувала", "Мені батько справив", "А мені хрещена мати..." (Шевченко, 1960, с. 333)) формує колективний дискурс, з яким чітко контрастує образ сироти, що

Сидить без обнови
...рученнята
Сховавши в рукава

(Шевченко, 1960, с. 333).

"Сиріточка" (Шевченко, 1960, с. 333) не може долучитися до спільного обміну досвідом, оскільки позбавлена головного ресурсу – родинної підтримки. Її кульмінаційна репліка "А я в попа обідала" (Шевченко, 1960, с. 333), з одного боку, виконує компенсаторну функцію, але водночас підкреслює її маргінальний статус. І хоча бути запрошеною до столу священника вважалося почесним і означало певне соціальне визнання, така форма уваги має епізодичний характер і не здатна компенсувати відсутність постійної опіки, якої потребує дитина. Відповідно це свідчить про вторинний, неповний характер "включення" дитини у соціум.

У творі "Мені тринадцятий минало..." через образ сироти інклюзія розкривається як феномен, який охоплює і зовнішні прояви соціального виключення, і внутрішній стан вразливості героя, який набуває рис екзистенційного виключення:

Поглянув я на ягнята – не мої ягнята!
Обернувся я на хати – нема в мене хати!

(Шевченко, 1960, с. 236).

Емоційний стан героя радикалізований:

Не дав мені Бог нічого!..

І хлинули сльози, тяжкі сльози!..

(Шевченко, 1960, с. 236).

В контексті інклюзивного аналізу це може розглядатись як момент критичної вразливості, коли індивід переживає повну відсутність соціального захисту та символічного визнання. Водночас поява дівчини, яка проявляє емпатію

Прийшла, привітала,

Утирала мої сльози

І поцілувала...

(Шевченко, 1960, с. 236)

функціонує як тимчасовий механізм соціального включення, що відновлює відчуття належності та цінності суб'єкта. Важливо, що дане "включення" носить фрагментарний характер і не змінює загальної структури соціальної ізоляції. Це підтверджується подальшим контрастом між короткочасним переживанням гармонії ("Неначе все на світі стало моє..." (Шевченко, 1960, с. 236)) та поверненням до реальності втрати й відчуження.

Кінець твору актуалізує проблему інтерналізації страждання та формування негативної самооцінки через досвід соціального виключення. Репліка "Бридня!.. А й досі, як згадаю..." (Шевченко, 1960, с. 236) свідчить про ретроспективне переосмислення пережитого як травматичного досвіду.

У поемі "Наймичка" Тараса Шевченка інклюзивний вимір реалізується через зображення складної моделі соціального "виключення", що виникає на перетині гендерних норм і моральних приписів. У центрі твору – образ Ганни, чий життєвий вибір зумовлений не особистою волею, а тиском суспільства, яке не допускає відхилення від усталених норм. Позашлюбне материнство у творі функціонує як маркер соціальної стигматизації. Жінка, фактично, позбавлена можливості відкрито виконувати роль матері, оскільки її статус суперечить моральним очікуванням громади. Унаслідок цього Ганна змушена відмовитися від визнання власної дитини та обирає позицію "наймички", соціально зниженої ролі, яка дозволяє їй залишатися поруч із сином, але водночас закріплює її маргінальний

статус. Таким чином, у творі формується парадоксальна ситуація: героїня фізично включена в родинний простір, але соціально й символічно з нього виключена. Вона виконує материнські функції (піклується, опікується, жертвує), проте не має права на визнання цієї ролі. Це дозволяє говорити про приховану форму сирітства: дитина має матір, але позбавлена можливості знати її як матір.

Показовим у цьому контексті є мотив самозречення, що визначає поведінку Ганни протягом усього твору. Її вибір не є проявом слабкості, а радше вимушеною адаптацією до умов соціального тиску. У цьому контексті поема демонструє механізм, за яким суспільство не просто виключає "іншу" людину, а змушує її саму підтримувати цю систему виключення.

Родина, у яку потрапляє дитина, виконує амбівалентну функцію. З одного боку, вона забезпечує базовий рівень включення, оскільки хлопець зростає в умовах турботи й матеріальної стабільності. З другого боку, ця модель включення – неповна, бо ґрунтується на приховуванні правди. Відповідно інклюзія тут має умовний характер. Вона забезпечує виживання, але не гарантує цілісності особистості. Кульмінаційна сцена зізнання перед смертю руйнує штучно вибудовану конструкцію і відновлює порушений зв'язок між матір'ю і сином:

"Марку! подивися,
Подивися ти на мене:
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я..." –

Та й оніміла...
"Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати"

(Шевченко, 1960, с. 182).

Тарас Шевченко через співчутливе зображення Ганни формує альтернативну інклюзивну оптику, у якій цінність людини визначається не відповідністю нормам, а здатністю до любові, жертви і моральної відповідальності.

У романтичній баладі "Утоплена", подібно до поеми "Катерина", Тарас Шевченко моделює ситуацію, де індивідуальна трагедія стає наслідком жорстокості соціального середовища. У фокусі твору – історія Ганни, що від народження маркована соціально стигматизованою. Її статус "Байстра необуте!" (Шевченко, 1960, с. 98) визначає її як "іншу" в межах суспільства, де походження є важливим критерієм соціального включення. Факт покинутості:

Поки вдова без сорома
Дочку породила.
Породила, та й байдуже;
Людям годувати
В чужім селі покинула:
Отака-то мати!..

(Шевченко, 1960, с. 98)

також свідчить про первинне виключення дитини з родини як базового інституту соціалізації. Таким чином позашлюбне походження дитини у творі функціонує як маркер соціальної вразливості, який у творі формує передумови для подальшої дискримінації.

Доцільно звернути увагу на образ матері, який у баладі репрезентує деформовану модель соціальних відносин. Вдова, яка сама порушує морально-етичні, соціальні норми

...а вдовиця
В неділю і в будень
З жонатими, з парубками
Пиля та гуляла...

(Шевченко, 1960, с. 98)

водночас транслює їх як інструмент насильства над власною дитиною:

Своє дитя без сорома
Байстрам нарікає

(Шевченко, 1960, с. 99).

Мати, фактично, відтворює ті ж механізми виключення, які діють у громаді, але спрямовує їх на найближчу людину. Таким чином родина, що в інклюзивному суспільстві виконує функції

захисту та безпеки, перетворюється на простір травми та насильства, який позбавляє центральний образ Ганни можливості соціальної інтеграції, а потім – і життя. Водночас Тарас Шевченко акцентує на колективному вимірі проблеми, хоча громада в "Утоплений" менш репрезентована, ніж у "Катерині".

Кульмінаційна сцена вбивства (утоплення) набуває символічного значення крайньої форми виключення, а саме – фізичного знищення "іншого". Вода в баладі постає своєрідною межею між світами, а соціальне виключення трансформується у буквальне витіснення за межі життя. Показово, що разом із Ганною гине і мати, що можна інтерпретувати як моральний вирок системі, яка породжує насильство і зрештою самознищується.

Образ рибалки вводить альтернативну, потенційно інклюзивну, модель взаємодії. Його почуття до Ганни позбавлене соціальних упереджень. Він не зважає на її походження, а після утоплення намагається повернути її до життя:

"Серце моє! доле моя!
Розкрий карі очі!
Подивися, усміхнися!
Не хочеш!.. Не хочеш!..
Плаче, пада коло неї,
Розкрива, цілує
Мертві очі. "Подивися!..
Не чує, не чує"

(Шевченко, 1960, с. 99).

Позиція Тараса Шевченка у баладі "Утоплена" тотожна позиції у "Катерині". Через емоційно насичені зауваги

Отака-то була мати!
Де ж серце жіноче,
Серце матері?..

(Шевченко, 1960, с. 98)

автор виразно дистанціюється від жорстокості матері й осуджує її. Авторське співчуття спрямоване на Ганну як жертву соціальних і родинних обставин, що свідчить про гуманістичну, потенційно інклюзивну позицію поета.

У посланні "І мертвим, і живим, і ненарожденним..." Тарас Шевченко виходить за межі зображення окремих людських доль і звертається безпосередньо до суспільства як цілісного суб'єкта. На відміну від поем "Катерина", "Утоплена" чи "Наймичка", де соціальна несправедливість розкривається через індивідуальні трагедії, автор фокусує увагу на критиці соціальної нерівності, духовної відчуженості та байдужості до пригноблених. Шевченко осуджує тих, хто, маючи доступ до освіти й влади, ігнорує потреби простого народу, тим самим відтворюючи систему соціального виключення. Відомий заклик "І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь..." (Шевченко, 1960, с. 193) може бути інтерпретований як концептуальне ядро шевченківської моделі інклюзії, у якій поєднуються відкритість до зовнішнього досвіду та збереження внутрішньої культурної суб'єктності. Тобто йдеться про баланс між плеканням національної ідентичності й інтеграцією у ширший культурний простір.

У сучасній соціальній теорії наголошується, що соціальна справедливість передбачає як формальну рівність доступу до ресурсів, так і подолання багатовимірних структурних бар'єрів, які обмежують реальну участь вразливих груп у суспільному житті (Nick, 2014). У творі Тараса Шевченка ці бар'єри представлені у вигляді освітньої нерівності, соціального розшарування та культурного відчуження. Критика автора спрямована саме на ті механізми, які підтримують нерівність і виключення. Відповідно "І мертвим, і живим..." можна розглядати як своєрідний маніфест соціальної відповідальності, у якому Шевченко формує етичну основу для подолання маргіналізації. Через поетичне слово він пропонує модель суспільства, основувану на взаємоповазі, солідарності та включеності.

У поемі "Сон" Тарас Шевченко репрезентує модель суспільства, що може бути інтерпретована як простір системного соціального виключення. Зображена імперська дійсність функціонує за принципом жорсткої ієрархії, де соціальні відносини будуються на домінуванні та підпорядкуванні. Інклюзія фактично відсутня, оскільки доступ до ресурсів, влади й навіть базової людської гідності визначається місцем індивіда в соціальній структурі. Сатиричне зображення владної вертикалі ("цар – підлеглі – «дрібнота»") демонструє механізм трансляції

насильства згори вниз, а це означає, що в поемі відтворена модель "виключення" на всіх рівнях суспільства. Кожен учасник ієрархізованої системи одночасно виступає і як об'єкт пригнічення, і як суб'єкт насильства щодо слабшого. Таким чином соціальна нерівність, закріплюючись як норма взаємодії, набуває й інституційного, й поведінкового характеру. Показовим є зображення вразливих груп – селян, жінок, дітей, які за відсутності механізмів захисту зазнають крайньої форми соціального виключення, що межує з фізичним і моральним знищенням ("розпинають вдову" (Шевченко, 1960, с. 117), "сина кують" (Шевченко, 1960, с. 117)). Фактично, людська значимість повністю нівелюється, а реальність постає антиподом інклюзивного суспільства. Оксана Сліпушко зауважує: "Описуючи несправедливість тогочасного суспільно-політичного ладу, Шевченко час від часу сумнівається в можливості встановлення на землі повної й остаточної правди" (Сліпушко, 2013, с. 100). Іван Дзюба також писав: "Це знов таки один із наскрізних мотивів усієї Шевченкової поезії: розпачливий сумнів в існуванні на землі Божої правди, – що, однак, не є тим філософським чи політичним атеїзмом, який приписувано Шевченкові в радянські часи, – це страждання самої віри, до якої поет навіть через болюче заперечення образу щоразу вертається, бо в ній бачить підставу людської рівності" (Дзюба, 2005, с. 243). Фактично, у поемі "Сон" соціальне виключення постає як принцип дегуманізації, що руйнує саму можливість рівноправних людських відносин. Водночас викриття системного соціального виключення у поемі "Сон" окреслює потребу в альтернативній етичній моделі суспільства, оснований на принципах інклюзивного та безбар'єрного суспільства, адже, за словами Тараса Шевченка:

... Усі на сім світі, –
і царята і старчата, –
Адамові діти

(Шевченко, 1960, с. 115).

Дискусія і висновки

Узагальнення результатів дослідження засвідчує, що поетична творчість Тараса Шевченка репрезентує багатовимірну модель реальності, у якій соціальне виключення постає як структурний

принцип організації суспільства. Аналіз лірики дає підстави стверджувати, що механізми маргіналізації, зображені у поезіях, охоплюють інституційний (соціальна ієрархія) та міжособистісний (стигматизація, осуд тощо) рівні, а також екзистенційний вимір переживання виключення особистості.

У межах дослідження встановлено, що через образи соціально вразливих груп (жінок-покриток, сиріт, "байстрят", наймичок тощо) розкриваються базові механізми соціального відчуження. Також показовим є те, що іноді соціальне виключення у творах Тараса Шевченка репрезентується як самовідтворювана система, у якій деякі особистості, зазнаючи пригнічення, водночас стають носіями й трансляторами цих практик щодо інших.

Важливим результатом дослідження є також виявлення різних типів "включення", представлених у поетичних текстах. Зокрема, йдеться про умовне фрагментарне "включення", яке не усуває бар'єрів і не гарантує повноцінної інтеграції особистості у соціум. Такі форми включення (епізодичні прояви співчуття, тимчасова підтримка, приховане материнство тощо) радше компенсують результати виключення, ніж долають його причини. У цьому контексті інклюдія у творчості Тараса Шевченка постає як потенційна, але нереалізована можливість, що існує переважно на рівні етичного ідеалу.

Дискусійним залишається питання співвідношення вимірів поезії Тараса Шевченка. З одного боку, тексти послідовно викривають соціальну несправедливість, демонструючи глибинну кризу гуманістичних цінностей у суспільстві, а з іншого – у них імпліцитно окреслюється альтернативна модель взаємодії, основана на принципах співчуття, рівності, солідарності та моральної відповідальності. Така подвійність дозволяє інтерпретувати творчість Тараса Шевченка як етичний проєкт, спрямований на переосмислення соціальної реальності.

Перспективи досліджень вбачаються у подальшому розширенні інтердисциплінарного підходу, зокрема через залучення сучасних теорій соціальної справедливості, травми та ідентичності, а також у порівняльному аналізі творчості Тараса Шевченка з іншими європейськими літературними традиціями у контексті проблем соціальної інклюдії.

Джерела фінансування

Цю роботу виконано в межах наукового проекту 26БФ044-01М "Безбар'єрна грамотність та інклюзивна комунікація як чинники соціальної єдності: мова, література, медіа" за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Список використаних джерел

Грицак, Я. Й. (1996) *Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.* Генеза.

Дзюба, І. М. (2005). *Тарас Шевченко*. ВД "Альтернативи".

Пахаренко, В. І. (2014). "Серцем поділитись..." (родинні архетипи у художньому світі Тараса Шевченка). *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки*. № 3. <https://surl.li/fjrotj>

Плохій, С. М. (2016). *Ворота Європи: Історія України*. Клуб сімейного дозвілля.

Сліпушко, О. М. (2013). *Духовна держава Тараса Шевченка*. ВПЦ "Київський університет".

Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. (2019). <https://surl.li/oedwkn>.

Шевченко, Т. Г. (1960). *Кобзар*. Видавець Іван Тиктор. <https://surl.li/cc/twswbk>.

Hick, R. (2014). Poverty as Capability Deprivation: Conceptualising and measuring poverty in contemporary Europe. *European Journal of Sociology*. № 55, 3. https://rodhick.com/wp-content/uploads/2016/03/Poverty-as-Capability-Deprivation_OA.pdf

Kronborg Bak, C. (2018) Definitions and Measurement of Social Exclusion – A Conceptual and Methodological Review. *Advances in Applied Sociology*. № 8. <https://doi.org/10.4236/aasoci.2018.85025>

References

Hrytsak, Ya. Yo. (1996). *Essays on the history of Ukraine: Formation of the modern Ukrainian nation in 19th–20th centuries*. Heneza [in Ukrainian].

Dziuba, I. M. (2005). *Taras Shevchenko*. VD "Alternatyvy" [in Ukrainian].

Hick, R. (2014). Poverty as Capability Deprivation: Conceptualising and measuring poverty in contemporary Europe. *European Journal of Sociology*. № 55, 3 [in English]. https://rodhick.com/wp-content/uploads/2016/03/Poverty-as-Capability-Deprivation_OA.pdf.

Kronborg Bak, C. (2018) Definitions and Measurement of Social Exclusion – A Conceptual and Methodological Review. *Advances in Applied Sociology*. № 8. [in English]. <https://doi.org/10.4236/aasoci.2018.85025>.

Pakharenko, V. I. (2014). "To share the heart..." : Family archetypes in the artistic world of Taras Shevchenko. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Filolohichni nauky*. № 3 [in Ukrainian]. <https://surl.li/fjrotj>

Plokhii, S. M. (2016). *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].

Slipushko, O. M. (2013). *The spiritual state of Taras Shevchenko*. VPTS "Kyivskiy universytet" [in Ukrainian].

Shevchenko, T. H. (2008). Kobzar. Vydavets Ivan Tyktor [in Ukrainian]. <https://surli.cc/twswbk>

Sustainable Development Strategy for Ukraine by 2030. (2019) [in Ukrainian]. <https://surl.li/oedwkn>.

Отримано редакцією збірника / Received: 10.04.26

Прорецензовано / Revised: 24.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.05.26

Опубліковано / Published: 29.05.26

Olha SHCHELKUNOVA, PhD, Assist.

ORCID ID: 0000-0002-0030-3592

e-mail: shchelkunova2017@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIOCULTURAL DIMENSION OF TARAS SHEVCHENKO POETRY AS A RESOURCE FOR THE FORMATION OF INCLUSIVE CULTURE

Background. *In contemporary humanities discourse, increasing attention is paid to the reinterpretation of classical literary heritage through the sociocultural challenges of the twenty-first century. In particular, this relates the role and place of literary texts in shaping inclusive space. In this context, the works of Taras Shevchenko can be considered as a valuable resource for reflecting on issues of dignity, equality, justice, and the acceptance of "othering" of social groups. Traditionally, interpretations of Shevchenko's creativity have focused on the theme of national liberation struggle. At the same time, the representation of marginalized voices and the exploration of social exclusion in his poetry shows new possibilities for interpreting his texts as a space for the formation of moral and ethical values.*

Methods. *The methodological framework of the study is based on a combination of literary and comparative literary methods, including philological, cultural-historical, and psychological ones. To expand interpretative possibilities, an interdisciplinary approach is also applied to integrate literary analysis with sociological and cultural theories of inclusion.*

Results. *The study demonstrates that Taras Shevchenko's poetry has significant potential for understanding inclusivity in modern society. His texts reveal a focus on socially vulnerable groups, which provides the basis for analyzing his lyric poetry as a form of artistic representation of social exclusion. The analysis of his works allows us to identify a well-defined moral and ethical stance aimed at condemning all forms of discrimination. Furthermore, Shevchenko's creativity reflects an aspiration to overcome social barriers through an appeal to universal humanistic values. Thus, his literary heritage can be interpreted as a tool for fostering an inclusive environment based on the principles of mutual respect, solidarity, and social responsibility.*

Conclusions. *The study demonstrates that Taras Shevchenko's works transcend the historical and literary context of the nineteenth century and remain relevant in contemporary socio-humanitarian studies. His poetry represents models of social exclusion and marginalization, which makes it possible to interpret it as a*

framework for understanding social inequality from an inclusive perspective. The images of socially vulnerable characters function as ethical markers that contribute to the formation of values such as dignity, equality, and empathy. Consequently, Shevchenko's literary legacy emerges as an important cultural resource for the development of inclusive thinking and the cultivation of civic consciousness in modern society.

Keywords: *Ukrainian literature, Taras Shevchenko, poetry, inclusion, inclusive literature, cultural inclusion.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.